୨୭

ଭାରତୀୟ ଜାତିପ୍ରଥା
CASTE SYSTEM IN INDIA

ଭାରତୀୟ ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ ଲକ୍ଷଣଗୁଡିକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କଲାପରେ ଆମେ ଏଠାରେ ସାଧାରଣତଃ ତିନି ପ୍ରକାର ସମାଜ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଥାଉ । ଯଥା- ଜନଜାତି ସମାଜ, ଗ୍ରାମ୍ୟ ସମାଜ ଓ ପୌର ସମାଜ । ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ତୁମେ ଭାରତୀୟ ସାମାଜିକ ଅନୁଷ୍ଠାନର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା "ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା" ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଢ଼ିବ । ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ତୁମେ ଜାତିର ବିଭିନ୍ନ ଲକ୍ଷଣ, ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ; ଜାତି ଓ ଶ୍ରେଣୀ, ଜାତି ପ୍ରଥାର ସାମ୍ପ୍ରତିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ, ସଂସ୍କୃତିକରଣ, ପାଶ୍ଚାତ୍ୟକରଣ, ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ଜାତି ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି । ଜାତି ଶବ୍ଦଟି ସ୍ପେନୀୟ ଶବ୍ଦ କାଷ୍ଟାରୁ ଆସିଅଛି ଯାହାକି ଜନ୍ମଗତ ଗୁଣ ବା ପ୍ରଜାତିକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜମାନେ ପ୍ରଥମେ ଭାରତୀୟ ହିନ୍ଦୁ ସମାଜର କେତେକ କ୍ଷୁଦ୍ର ସାମାଜିକ ସମୁହକୁ ଦର୍ଶାଇବା ପାଇଁ କାଷ୍ଟ (Casta) ଶବ୍ଦଟିକୁ ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ । ଲୋକେ ସାଧାରଣତଃ ଚାରିଗୋଟି ଜାତି ଅଛି ବୋଲି ଆଲୋଚନା କରିଥାନ୍ତି ଯଥା- ବ୍ରାହ୍ମଣ, କ୍ଷତ୍ରୀୟ, ବୈଶ୍ୟ ଓ ଶୁଦ୍ର । ପ୍ରକୃତରେ ଏଗୁଡିକ ଜାତି ନୁହନ୍ତି ବରଂ ଏଗୁଡିକ ହେଉଛି ବର୍ଣ୍ଣ । ଏଣୁ ଆମେ ଚାରିପ୍ରକାର ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ୪୦୦୦ ପ୍ରକାର ଜାତି ଭାରତରେ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଥାଉ ।

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ (Objective)

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ତୁମେ ଜାଣିବାକୁ ପାଇବ

- ଜାତି ପ୍ରଥାର ସଂଜ୍ଞା;
- ଜାତି ପ୍ରଥାର ବିଭିନ୍ନ ଲକ୍ଷଣ;
- ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ;
- ଜାତି ଓ ଶ୍ରେଣୀ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ; ଏବଂ
- ଜାତି ପ୍ରଥାରେ ସାମ୍ପ୍ରତିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ

୨୭.୧ ଜାତିର ସଂଜ୍ଞା

ଜାତି ଏକ ବଂଶାନୁଗତିକ ଅର୍ନ୍ତବିବାହି ସମୁହ ଅଟେ। ଏହାର ସଦସ୍ୟ ପଦ ଜନ୍ମଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଥାଏ । ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଜାତିର ସଦସ୍ୟମାନେ ବଂଶାନୁକ୍ରମିକ କୌଳିକ ବୃତ୍ତି ଅବଲମ୍ବନ କରିଥାନ୍ତି । ଜାତି ଏକ ଆବଦ୍ଧ ସମୁହ । ଯେଉଁଠି ବ୍ୟକ୍ତି ଜନ୍ମରୁ ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଦସ୍ୟତା ପାଇଥାଏ। ନିମ୍ନରେ ଜାତିର ମୁଖ୍ୟ ସାଧାରଣ ଲକ୍ଷଣଗୁଡିକ ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା ।

(୧) **ସମାଜର ଆଂଶିକ ବିଭାଜନ (Segmental Division of Society)** : ଭାରତୀୟ ସମାଜର ସ୍ତରୀକରଣର ମୁଖ୍ୟ ଉପାଦାନ ହେଉଛି ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା। ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତି ଗୋଟିଏ ସ୍ୱୟଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗୋଷ୍ଠି ଅଟେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତିର ଆଚାର, ବିଚାର, ପ୍ରଥା, ପରମ୍ପରା, ଚଳଣି, ରୀତିନୀତି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଅନ୍ୟ ଜାତିଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅଟନ୍ତି। ସ୍ୱଭାବତଃ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତିସମୂହ ସମାଜରେ ଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ ପ୍ରସ୍ଥିତି ଲାଭ କରିଥାଏ ।

(୨) ଉଚ୍ଚନୀଚ କ୍ରମ (Hierarchy) : ଜାତିପ୍ରଥା ମୁଖ୍ୟତଃ ସ୍ତରୀକରଣକୁ ନେଇ ଗଠିତ । ଉଚ୍ଚନୀଚ ସ୍ତରୀକରଣ ଜାତି ପ୍ରଥାର ଅନ୍ୟମତ ଲକ୍ଷଣ। ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତିର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଉଚ୍ଚନୀଚ କ୍ରମରେ ସଜ୍ଜିତ କରି ରଖାଯାଇଅଛି । ଜାତିର ଆଚାର, ବ୍ୟବହାର, ଖାଦ୍ୟ ପାନୀୟ ଗ୍ରହଣ, ବେଶଭୂଷା ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଜାତି ସହିତ ସାମାଜିକ ମିଳାମିଶା ଇତ୍ୟାଦି ଏହାର ପ୍ରସ୍ଥିତି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣରେ ସହାୟକ ହୁଏ। ଏହି କ୍ରମ ଅନୁଯାୟୀ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଶୀର୍ଷରେ ଓ ଶୁଦ୍ରମାନେ ନିମ୍ନସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଛନ୍ତି । ଏଣୁ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶିକ୍ଷାଦାନ ସହିତ ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ ପୂଜାପାଠ ଦାୟିତ୍ୱ ତୁଲାଇଥାଏ ଓ ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ଜଣେ ଶୁଦ୍ର ବା ମେହେନ୍ତର ପାଇଖାନା ସଫା କରିବା କାମ କରିଥାଏ।

(୩) **ଖାଦ୍ୟ, ପାନୀୟ ଓ ଏକତ୍ର ଧୂମ୍ରପାନ ଉପରେ କଟକଣା (Restriction on food, drink and smoking)** : ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଖାଦ୍ୟ, ପାନୀୟ, ସାମାଜିକ ମିଳାମିଶା, ଏକତ୍ର ଧୂମପାନ ଇତ୍ୟାଦି ଉପରେ କଟକଣା ରହିଥାଏ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଅନ୍ୟ ଜାତିଠାରୁ ଖାଦ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ। ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ-ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶରେ କାନ୍ୟକୁବ୍ଜ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଅନେକ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଗୋଟିଏ ଗୋଷ୍ଠି ଅନ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠି ଠାରୁ ମଧ ଖାଦ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ଗ୍ରହଣ କରେନାହିଁ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ କେତେକ ନୀଚ ଜାତି ଠାରୁ ଘିଅରେ ରନ୍ଧା ଖାଦ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ପକ୍କା ଖାଦ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିପାରିବେ । ମାତ୍ର ପାଣିରେ ରନ୍ଧା ଖାଦ୍ୟ ବା କଚ୍ଚା ଖାଦ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିପାରିବେ ନାହିଁ।

(୪) **ଅନ୍ତର୍ବିବାହ ବା ସ୍ୱଜାତି ବିବାହ (Endogamy)** : ଜାତି ଅନ୍ତର୍ବିବାହୀ ଦଳ ନିଜ

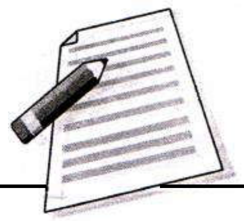

ନିଜ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ବିବାହ କରିବା ଜାତି ପ୍ରଥାର ନିୟମ । ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ବିବାହ ଜନିତ ଅନେକ କଟକଣା ଦେଖାଦେଇଥାଏ । ଯଥା-ଜାତି ବାହାରେ ବିବାହ କରିବାକୁ ନିଷେଧ କରାଯାଇଥାଏ । ଜାତିର ସଦସ୍ୟମାନେ ଜାତି ବାହାରେ ବିବାହକୁ ଦଣ୍ଡନୀୟ ଅପରାଧ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ, ବର୍ତ୍ତମାନ ସହରାଞ୍ଚଳରେ ଶିକ୍ଷିତ ଯୁବକ ଯୁବତୀମାନେ ଆନ୍ତଃଜାତି ବିବାହକୁ ଅଧିକ ପସନ୍ଦ କରୁଛନ୍ତି ।

(୫) **ବିଶୁଦ୍ଧତା ଓ ଅବିଶୁଦ୍ଧତା (purity and pollution)** : ବିଶୁଦ୍ଧତା ଓ ଅବିଶୁଦ୍ଧତା ମଧ୍ୟ ଜାତି ପ୍ରଥାର ଏକ ବିଶେଷ ଲକ୍ଷଣ ଅଟେ । ଏହା ଲୋକଙ୍କର କର୍ମ, ଜୀବିକା, ଭାଷା, ପୋଷାକପତ୍ର, ଖାଦ୍ୟ ଖାଇବା ଶୈଳୀ ଇତ୍ୟାଦି ଉପରେ ନିର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ନୀଚ ଜାତିର ଲୋକେ ମଦ ପିଇବା, ଆମିଷ ଖାଇବା, ଚମଡା କାରଖାନାରେ କାମ କରିବା, ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିବା ପଶୁପକ୍ଷୀଙ୍କୁ ଉଠେଇବା ଇତ୍ୟାଦି ଅବିଶୁଦ୍ଧ କାର୍ଯ୍ୟ ନିଜ ଜାତିର ଲୋକେ ସମ୍ପାଦନ କରିଥାନ୍ତି । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ପବିତ୍ର ବା ବିଶୁଦ୍ଧ କାର୍ଯ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ଶିକ୍ଷାଦାନ, ପୂଜାପାଠ କରିବା, ପ୍ରବଚନ ଦେବା ଇତ୍ୟାଦି କାର୍ଯ୍ୟ ଉଚ୍ଚଜାତିର ଲୋକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କରାଯାଇଥାଏ ।

(୬) **କୌଳିକ ବୃତ୍ତି (Hereditary Occupation)** : କୌଳିକବୃତ୍ତି ଜାତିପ୍ରଥାର ଏକ ବିଶେଷତ୍ୱ ଅଟେ । ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁଯାୟୀ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ବଂଶାନୁକ୍ରମିକ ବୃତ୍ତି କରିବା ପାଇଁ ବାଧ୍ୟ । ଅର୍ଥାତ୍ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କର ବୃତ୍ତି ବାଛିବା ଅଧିକାର ନଥାଏ । ଉଦାହରଣ- ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ପୂଜାପାଠ କରିବା ସଂଗେ ଶିକ୍ଷାଦାନ, ପ୍ରବଚନ ଦେବା, କାୟସ୍ଥମାନେ ଜମିଜମା ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ, ବଣିଆମାନେ ବାଣିଜ୍ୟ ବେପାର ଏବଂ ଚମାର ବା ମୋଚିଜାତିର ଲୋକ ଚମଡା କାର୍ଯ୍ୟକରିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଆଧୁନିକୀକରଣ ଓ ଶିଳ୍ପୀକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାଗୁଡିକର ପ୍ରଭାବ ଯୋଗୁଁ ଏହି ଜାତି ଭିତ୍ତିକ କୌଳିକ ବୃତ୍ତି ବଦଳିବାରେ ଲାଗିଅଛି ।

(୭) **ସାମାଜିକ ଓ ଧାର୍ମିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅକ୍ଷମତା (Social and Religious dis-abilities)** : ନୀଚ ଜାତିର ଲୋକଙ୍କୁ ସାମାଜିକ ତଥା ଧାର୍ମିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନେକ ଅସୁବିଧାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ପଡୁଥିଲା । ସେମାନଙ୍କୁ କୌଣସି ମନ୍ଦିରକୁ ପଶିବାକୁ ଦିଆଯାଉନଥିଲା । ସେମାନେ ସୁନା ଅଳଙ୍କାର କିମ୍ବା ଛତା ବ୍ୟବହାର କରିପାରିବେ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଶୁଦ୍ଧ ଭାଷାରେ କଥା ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଆଜିର ସମାଜ ସେଗୁଡିକ ପ୍ରତି ଆଦୌ ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ କରିନଥାଏ ।

(୮) **ପ୍ରଥା, ପରମ୍ପରା, ପୋଷାକପତ୍ର ଓ ଭାଷାରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ (Distinction in cus-tom, dress and speech)** : ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତିର ନିଜସ୍ୱ ପ୍ରଥା, ପରମ୍ପରା,

ପୋଷାକପତ୍ର ଓ ଭାଷା ଅଛି । ଉଚ୍ଚ ଜାତିର ଲୋକେ ଶୁଦ୍ଧ ଭାଷା ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବାସ୍ଥଳେ ନୀଚ ଜାତିର ଜନସାଧାରଣ ନିଜ ସ୍ଥାନୀୟ (ଲୋକଭାଷା) ଭାଷା ବ୍ୟବହାର କରିଥାନ୍ତି ।

(୯) **ଜାତି ପଞ୍ଚାୟତ (Caste Panchayat) :** ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତିର ଗୋଟିଏ ଜାତି ପଞ୍ଚାୟତ ଥାଏ । ଏହା ଜାତିର କେତେକ ମୁରବିଙ୍କୁ ନେଇ ଗଠିତ ଏବଂ ଏହା ବିଚାରାଳୟର କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ଜାତିର କୌଣସି ସଦସ୍ୟ ଜାତିର ନୀତି ନିୟମକୁ ଭଙ୍ଗ କଲେ ବା ସେଥିରୁ ବିଚ୍ୟୁତ୍ ହେଲେ; ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜାତି ପଞ୍ଚାୟତ ଦଣ୍ଡବିଧାନ କରିଥାଏ । ଏଣୁ ଜାତି ପଞ୍ଚାୟତ ସାମାଜିକ ନିୟନ୍ତ୍ରଣର ଏକ ଅନୌପଚାରିକ ମାଧ୍ୟମ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ।

ପାଠଗତ ପ୍ରଶ୍ନ ୨୭.୧

ବନ୍ଧନିରେ ଥିବା ଉପଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

(୧) ପକ୍କା ଖାଦ୍ୟ .... ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥାଏ । (ପତ୍ର, ଜଳ, ଘିଅ)

(୨) ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ବୃତ୍ତି .... (ଚମଡା କାମ, ପୁରୋହିତ କାମ, ବେପାର)

(୩) ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନେ .... ହିସାବରେ ପରିଚିତ । (ଓବିସି, ସବର୍ଣ୍ଣ, ଦଳିତ)

(୪) ଗୋଟିଏ ଜାତିର ସଦସ୍ୟତା .... ଅଟେ । (ବଂଶାନୁଗତିକ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ, ଲବ୍ଧ ପ୍ରସ୍ଥିତି)

୨୭.୨ ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ

ଆମେ ପୂର୍ବରୁ କହିଛେ ଯେ ଭାରତୀୟ ସମାଜରେ ଚାରି ପ୍ରକାରର ବର୍ଣ୍ଣ ଦେଖାଯାଏ । ପ୍ରଥମେ, ବର୍ଣ୍ଣର ବ୍ୟବହାର ଋକ୍‌ବେଦରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥିଲା ଅର୍ଥାତ୍ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୧୫୦୦ରେ ବୈଦିକ ଯୁଗରେ । ବର୍ଣ୍ଣର ଅର୍ଥ ରଙ୍ଗ । ପ୍ରଥମେ କେହି ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ନଥିଲେ। ବର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବୈଦିକ ଯୁଗରେ (ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୧୫୦୦-୧୦୦୦) ଏତେ କଠୋର ନଥିଲା । ବୈଦିକ ଯୁଗ ପରେ ପ୍ରାୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୧୦୦୦ରେ "ଅସତ୍ ଶୁଦ୍ର" (Untouchable community) ଲେଖା ଥିବାର ନଜିର ମିଳେ । ଏଣୁ ବୋଧହୁଏ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୧୦୦୦ରେ ଦେଖାଯାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଅନେକ ବୃତ୍ତିକ ଗୋଷ୍ଠୀ ବିଭିନ୍ନ ଜାତି ନାମରେ ପରିଚିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ।

ବର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଭାରତୀୟ ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁଯାୟୀ କେବଳ ଏକ ପୁସ୍ତକୀୟ ଅଥବା ତାତ୍ତ୍ୱିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଟେ । ଭାରତରେ କେବଳ ମାତ୍ର ଚାରୋଟି ବର୍ଣ୍ଣଥିବା ସ୍ଥଳେ ୪୦୦୦ରୁ ଅଧିକ

ଜାତି ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ୨୦୦ରୁ ଅଧିକ ଜାତି ଦେଖାଯାଇଥାନ୍ତି । ବର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁଯାୟୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଜାତି ସବୁଠାରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଥିବାବେଳେ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ଥାନରେ, ବୈଶ୍ୟ ତୃତୀୟ ସ୍ଥାନରେ ଓ ସବୁଠାରୁ ନିମ୍ନସ୍ତରରେ ଶୂଦ୍ରମାନେ ଦେଖାଯାଇଥାନ୍ତି । ଏହି ବର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଉଚ୍ଚନୀଚ କ୍ରମଟି ସାରା ଭାରତରେ ଦେଖାଯାଏ କିନ୍ତୁ ଜାତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହିପରି ଉଚ୍ଚନୀଚ କ୍ରମନଥାଏ । ଭାରତରେ ଏବେ ମଧ୍ୟ କେତେକ ଅଞ୍ଚଳର ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଶୀର୍ଷରେ ଥିବା ସ୍ଥଳେ ଆଉ କେତେକ ଜାଗାରେ ଠାକୁରମାନେ ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥାନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ କେତେକ ଜାଗାରେ ଦଳିତମାନେ ମଧ୍ୟ ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନରେ ଦେଖାଯାଆନ୍ତି । ତେଣୁ ଯୁଗବ୍ୟାପୀ ଲକ୍ଷଣଗୁଡିକ (ଅର୍ଥନୈତିକ ଓ ରାଜନୈତିକ) ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଛି । ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ବର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଧାର୍ମିକ ରୀତିନୀତି ବିଧିବିଧାନ, ଲକ୍ଷଣଗୁଡିକ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ବର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ସାଧାରଣତଃ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନେ ପରିଗଣିତ ହେଉନଥିବାବେଳେ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ସେମାନେ ଏକ ବିଶେଷ ଅଂଶ ରୂପେ ପରିଚିତ ହୁଅନ୍ତି । ବର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ତାର ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତି ବା ସ୍ଥାନକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିପାରେ ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ସାମାଜିକ ଓ ଅର୍ଥନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଦେଇଥାଏ ।

୨୭.୩ ଜାତି ଓ ଶ୍ରେଣୀ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ

ଭାରତରେ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ସ୍ତରୀକରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ପ୍ରଥମତଃ ଜାତି ଓ ଦ୍ୱିତୀୟରେ ଶ୍ରେଣୀ । ଜାତି ଆବଦ୍ଧ ଓ ଅନମନୀୟ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ଶ୍ରେଣୀ ଉନ୍ମୁକ୍ତ ଓ ନମନୀୟ ଅଟେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଜଣେ ଚାହିଁଲେ ମଧ୍ୟ ଜାତିର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଶ୍ରେଣୀ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅତି ସହଜ । କାରଣ ଜଣେ ଉଚ୍ଚ ଜାତିର ବ୍ୟକ୍ତି ସମୟ ଅନୁକ୍ରମେ ନୀଚ ଶ୍ରେଣୀକୁ ଖସିଆସିପାରେ ଏବଂ ନୀଚ ଶ୍ରେଣୀର ବ୍ୟକ୍ତି ତାର ଦକ୍ଷତା, କୌଶଳ, ଶିକ୍ଷାବଳରେ ଉଚ୍ଚଶ୍ରେଣୀକୁ ଯାଇପାରେ । ବୃତ୍ତିଗତ ଦୃଷ୍ଟିରୁ, ଖାଦ୍ୟ ପାନୀୟ, ସାମାଜିକ ମିଳାମିଶା, ଧାର୍ମିକ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ କେତେକ କଟକଣା ଥାଏ । ମାତ୍ର ଶ୍ରେଣୀ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ସେପରି କିଛି କଟକଣା ନଥାଏ । ଶ୍ରେଣୀରେ ବିବାହ ଜନିତ କଟକଣା ନଥାଏ କିନ୍ତୁ ଜାତିରେ ଏକ କଠୋର ନିୟମ ରହିଅଛି । ଜାତି ସମାଜର ଧର୍ମ, ପରମ୍ପରା, ପ୍ରଥାକୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ଶ୍ରେଣୀ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା ସଭ୍ୟତାକୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଭାରତରେ ଆମେ ସାମାଜିକ ଓ ଅର୍ଥନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ତିନି ପ୍ରକାର ଶ୍ରେଣୀ ଦେଖିଥାଉ । ଯଥା-ଉଚ୍ଚ, ମଧ୍ୟମ ଓ ନୀଚ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶ୍ରେଣୀ ମଧ୍ୟ ଦୁଇଟି ଲେଖାଏଁ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ଯଥା- ଉଚ୍ଚ-ଉଚ୍ଚ, ନୀଚ-ଉଚ୍ଚ, ଉଚ୍ଚ-ମଧ୍ୟମ, ନୀଚ-ମଧ୍ୟମ, ଉଚ୍ଚ-ନୀଚ ଓ ନୀଚ-ନୀଚ । ଏଣୁ ଜାତି ଓ ଶ୍ରେଣୀ ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ସାମାଜିକ ସମୁହ ଅଟେ । ଯଦିଓ ଜାତି ଓ ଶ୍ରେଣୀ ସ୍ତରୀକରଣ ପଦ୍ଧତିର ଦୁଇଟି ମାଧ୍ୟମ ତଥାପି ଏହି ଦୁଇ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ପରସ୍ପର ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅଟନ୍ତି ।

ପାଠଗତ ପ୍ରଶ୍ନ ୨୭.୨

ନିମ୍ନରେ ଲେଖାଥିବା ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକୁ ସଜେଇ ଲେଖ ।

୧. ପାନ - ଇନଡିକ୍	ଜାତି
୨. ଲବ୍ଧ ପ୍ରସ୍ଥିତି	ଶ୍ରେଣୀ
୩. ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନେ	ବର୍ଣ୍ଣ
୪. ଚାରି ହଜାରର ଗୋଷ୍ଠୀ	ଦଳିତ

୨୭.୪ ଜାତି ପ୍ରଥାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ

ଜାତି ପ୍ରଥାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ବିଗତ ଦୁଇ ଶତାବ୍ଦୀରୁ କିମ୍ବା ବିଶେଷତଃ ପଚାଶ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ଭାରତୀୟ ସମାଜରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଛି । ଏଥିପାଇଁ ଅନେକ ସାମାଜିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଦାୟି । ଯଥା- ସଂସ୍କୃତିକରଣ, ପାଶ୍ଚାତ୍ୟକରଣ, ସହରୀକରଣ, ଶିଳ୍ପୀକରଣ, ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା, ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ଜାତି ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ।

୧. ସଂସ୍କୃତି କରଣ (Sanskritization)

ଭାରତୀୟ ସମାଜ ଏକ ଜାତିଭିତ୍ତିକ ସମାଜ ଅଟେ । ଏହାର ଜାତିବ୍ୟବସ୍ଥା ରୁଦ୍ଧ ବା ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ । କିନ୍ତୁ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥାର ମୂଳ ପଦ୍ଧତିରେ କେତେକ ଗତିଶୀଳତା ଉପଲବ୍ଧି କରାଯାଇଅଛି । ନୀଚ ଜାତିର ସଭ୍ୟମାନେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟକରଣ, ଆଧୁନିକୀକରଣ, ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା ମାଧ୍ୟମରେ ନିଜ ସ୍ଥିତିର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିପାରୁଛନ୍ତି ଓ ଉଚ୍ଚଜାତିର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ଚାଲିଚଳଣ, ରଙ୍ଗଢଙ୍ଗ, ଜୀବନ ଶୈଳୀଗୁଡ଼ିକୁ ଅନୁକରଣ କରି ନିଜର ପଦମର୍ଯ୍ୟାଦା ଓ ସ୍ଥିତିକୁ ପରିମାର୍ଜିତ କରିବା ସହିତ ଊର୍ଦ୍ଧାଭିମୁଖୀ କରାଇ ପାରୁଛନ୍ତି । ବିଖ୍ୟାତ ସମାଜ ଶାସ୍ତ୍ରବିତ୍ ପ୍ରଫେସର ଏମ୍.ଏନ୍. ଶ୍ରୀନିବାସ ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରଥମ ବ୍ୟକ୍ତି ଯେକି ରୁଦ୍ଧଜାତି ପଦ୍ଧତିର ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଭାବଧାରାକୁ ସମାଜ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିପାରିଛନ୍ତି । ସେ ଭାରତୀୟ ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ପରିବର୍ତ୍ତନର ପ୍ରକିୟାଗୁଡ଼ିକୁ "ସଂସ୍କୃତିକରଣ" (Sanskritization) ଏବଂ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟକରଣ (Westernization) ଦୁଇଟି ନୂତନ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ବିଶେଷକରି ଏହି ସଂସ୍କୃତିକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାଟି ଭାରତୀୟ ସମାଜ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି । ଏଣୁ ପ୍ରଫେସର ଶ୍ରୀନିବାସଙ୍କ କହିବା ଅନୁଯାୟୀ ସଂସ୍କୃତିକରଣ ଏଭଳି ଏକ ପ୍ରକ୍ରିୟା; ଯେଉଁ ପ୍ରକ୍ରିୟା ମାଧ୍ୟମରେ ସାମୁହିକ ଭାବରେ ନୀଚ ଜାତିର ସଦସ୍ୟମାନେ ଉଚ୍ଚ ଜାତିର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ପଦ୍ଧତି ଏବଂ ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସଗୁଡ଼ିକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଥାନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା ନୀଚଜାତିର ଲୋକମାନଙ୍କର ଉଚ୍ଚଜାତିର

ପ୍ରସ୍ଥିତି ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଅଟେ । ଏଣୁ ପାରମ୍ପରିକ ଭାରତୀୟ ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ସାଂସ୍କୃତିକ ଗତିଶୀଳତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏହା ସମାଜରେ ଢାଞ୍ଚାଗତ ଗଠନମୂଳକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିନଥାଏ ବରଂ ନିଜ ପ୍ରସ୍ଥିତିରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଥାଏ ।

ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ :

୧୯୪୦ ମସିହାରେ ଆଗ୍ରାର ଚମାର ଜାତିକୁ "ଯାତବ୍" କୁହାଯାଏ । ସଂସ୍କୃତିକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଆସିବା ପାଇଁ ସେମାନେ ଇଚ୍ଛା କଲେ । ଇଂରେଜ ଶାସନକାଳରେ ଯୋତାର ଚାହିଦା ବହୁତ ବଢିଲା, ଏଣୁ ସେମାନେ ଚମଡା କାମ କରି ବହୁତ ରୋଜଗାର କଲେ । କିନ୍ତୁ ପରେ ସେମାନେ କ୍ଷତ୍ରିୟ ପ୍ରସ୍ଥିତିକୁ ଆସିବା ପାଇଁ ଦାବି ଜଣାଇଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ କହିବା ଅନୁସାରେ ସ୍ୱାମୀ ଆତ୍ମାରାମଙ୍କ ରଚିତ ଲୋମେଶ ରାମାୟଣ (Lomesh Ramayana)ରେ ଲେଖାଅଛି ଯେ ତ୍ରେତୟା ଯୁଗରେ "ଯାତବ"ମାନେ କ୍ଷତ୍ରିୟଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଭୁ ପର୍ଶୁରାମ କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କଲେ, ସେତେବେଳେ ସେମାନେ ଜଙ୍ଗଲରେ ଲୁଚିଲେ ଓ ନିଜକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଚମଡା କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିୟୋଜିତ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସେମାନେ ଅର୍ଥନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବେଶ ଭଲ ଅଛନ୍ତି ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କ ପୁରୁଣା କ୍ଷତ୍ରିୟ ବର୍ଣ୍ଣକୁ ଫେରିଯିବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛୁକ । କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନର ସ୍ଥାନୀୟ କ୍ଷତ୍ରିୟମାନେ ଏହାକୁ ବିରୋଧ କରୁଛନ୍ତି ଯେହେତୁ ସେମାନେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ । କାଳକ୍ରମେ ସେମାନେ ରାଜନୈତିକ ଦଳ ପାଇଁ ଏକ ଭୋଟ୍ ବ୍ୟାଙ୍କ ଗୋଷ୍ଠିରେ ପରିଣତ ହେଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାତବମାନେ ସେହି ଅଞ୍ଚଳରେ ବେଶ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ । ଏଣୁ ଅସଫଳ ସଂସ୍କୃତିକରଣ ରାଜନୀତି କରିବାକୁ ଜନ୍ମ ନେଇଥାଏ ।

୨. ପାଶ୍ଚାତ୍ୟକରଣ (Westernization)

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟକରଣ ମଧ୍ୟ ଏକ ସାମାଜିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଅଟେ । ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା ମାଧ୍ୟମରେ ଅଣ-ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ସାମାଜିକ ତଥା ସାଂସ୍କୃତିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଦେଇଥାଏ । ଏହା ବିଶେଷତଃ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଚଳଣି, ଭାଷା, ପୋଷାକପତ୍ର ଏବଂ ବ୍ୟବହାର ଇତ୍ୟାଦିରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଥାଏ । ଏହାର ବିଭିନ୍ନ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟଗୁଡିକ ହେଲା- ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଚାରଧାରା, ଯାନ୍ତ୍ରିକ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରୟୋଗ, ଜ୍ଞାନଭିତ୍ତିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା, ଭୌତିକ ସଂସ୍କୃତି ପାଇଁ ଅତ୍ୟଧିକ ଇଚ୍ଛା, ଆଧୁନିକ ଯୋଗାଯୋଗ ପ୍ରଣାଳି ଓ ଗଣମାଧ୍ୟମ ଉପରେ ପ୍ରାଥମିକତା, ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା, ଉଚ୍ଚ ସାମାଜିକ ଗତି ଇତ୍ୟାଦି । ସମାଜ ଶାସ୍ତ୍ରବିତ୍ ଏମ୍.ଏନ୍. ଶ୍ରୀନିବାସଙ୍କ ମତରେ "ଦୀର୍ଘ ଦେଢଶହ ବର୍ଷରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱକାଳର ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନ, ଭାରତୀୟ ସମାଜ ଓ ସଂସ୍କୃତିରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟକରଣର ପ୍ରଭାବ ଆଣିଥିଲା । ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତରରେ ଘଟୁଥିବା ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯଥା- ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା, ଅନୁଷ୍ଠାନ, ଆଦର୍ଶ ଓ ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡିକ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଅଟନ୍ତି ।'' ଆଉ ଜଣେ ସମାଜଶାସ୍ତ୍ରବିତ୍ ପ୍ରଫେସର ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ସିଂହଙ୍କ ମତରେ "ପାଶ୍ଚାତ୍ୟକରଣ ଦେଶରେ ନାନାବିଧ ବିକାଶ ଓ ଉନ୍ନତି ଆଣିପାରୁଅଛି ।" ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା ପୁରାପୁରି ଭାବରେ ଜାତି ପ୍ରଥାକୁ

ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ ବିଶେଷତଃ ସହରାଞ୍ଚଳରେ ଏହାର ପ୍ରଭାବ ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ ।

୩. ଆଧୁନିକୀକରଣ (Modernization)

ଆଧୁନିକତା ହେଉଛି ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ମତ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ, ଉଚ୍ଚଧରଣର ସାମାଜିକ ସଂଚଳନ, ନୂତନକଳା, ନୂତନ ଚିନ୍ତାଧାରା । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଲା ଆଧୁନିକ ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ବିକାଶ । ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନରେ ଆଧୁନିକତାର ଢାଞ୍ଚାରେ ନିଜର ଆଚାର, ବ୍ୟବହାର ପ୍ରଥା, ପରମ୍ପରାକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଇବାକୁ ଆଧୁନିକୀକରଣ କୁହାଯାଏ । ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା ମାଧ୍ୟମରେ କେବଳ ଯେ ଭୌତିକ ସଂସ୍କୃତିର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ ତା ନୁହେଁ, ଅଭୌତିକ ସଂସ୍କୃତିରେ ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା- ବିଶ୍ୱାସ, ମୂଲ୍ୟବୋଧ, ପ୍ରଥା, ପରମ୍ପରା, ଧର୍ମ, ସାହିତ୍ୟ, କଳା ଇତ୍ୟାଦି । ଏଣୁ ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା ଅର୍ଥନୈତିକ, ରାଜନୈତିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଲକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ପରିପୃଷ୍ଟ । ଏଣୁ ଅର୍ଥନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଦେଶୀକରଣ, ହାଟ ବଜାର ବୃଦ୍ଧି, ଔଦ୍ୟୋଗିକ ବିକାଶକୁ ବୁଝାଉଥିବାବେଳେ ସାମାଜିକ ସ୍ତରରେ ଶିକ୍ଷାହାରର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଓ ସହରୀକରଣ, ପାରମ୍ପରିକ ଶାସକ ଗୋଷ୍ଠୀର ପ୍ରଭାବ ଏବଂ ରାଜନୀତି ସ୍ତରରେ ରାଜନୈତିକ ଦଳ, ସାଂସଦ, ସାବାଳକ ଭୋଟଦାନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ।

୪. ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ଜାତି (Dominant caste)

ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ବା ପ୍ରତିପତ୍ତିଶାଳୀ ଜାତି ଶବ୍ଦଟି ସର୍ବପ୍ରଥମେ ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନୀ ପ୍ରଫେସର ଏମ୍.ଏନ୍. ଶ୍ରୀନିବାସ ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟି ସଂସ୍କୃତିକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ଧାରଣାଟି ମୁଖ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥାଏ । ଏହି ଶବ୍ଦଟି ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପ୍ରଥମେ ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ଜାତିର ଲୋକେ ଅର୍ଥନୈତିକ, ରାଜନୈତିକ କ୍ଷମତାକୁ ଜାହିର କରିଥାନ୍ତି ଏବଂ ସାମାଜିକ ସ୍ତରୀକରଣରେ ଏକ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ଜାତିଗୁଡିକ ସମାଜରେ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରସ୍ଥିତି ଲାଭ କରିବା ସହିତ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଆସନର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଥାନ୍ତି । ନିଜର କ୍ଷମତା ଓ ଯୋଗ୍ୟତା ବଳରେ ନୀଚ ଜାତିର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନିଜର ନିୟନ୍ତ୍ରଣାଧୀନ କରିଥାନ୍ତି ଏବଂ ସମାଜର ସମସ୍ତ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ଉପଭୋଗ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ଜାତିଗୁଡିକ ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରଭୁଜାତି ନାମରେ ପରିଚିତ । ଏହାର ବିଭିନ୍ନ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟଗୁଡିକ ହେଲା-ଜମି ମାଲିକାନା, ଜାତିର ଅଧିକ ଲୋକସଂଖ୍ୟା, ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା, ସାମାଜିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉଚ୍ଚ ଆସନ, ସରକାରୀ ଚାକିରି, ସହରୀଆୟର ଉପାୟ ଓ ରାଜନୈତିକ ସମ୍ପୃକ୍ତି ।

୫. ଶିଳ୍ପୀକରଣ ଏବଂ ସହରୀକରଣ (Industrilization and Urbanization)

ଶିଳ୍ପୀକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଓ ସହରିକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଉଭୟେ ଜାତିପ୍ରଥାକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାନ୍ତି । ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ବିଭିନ୍ନ ଶିଳ୍ପ ସହର ଗଢି ଉଠିବା ଦ୍ୱାରା ବହୁ ଲୋକ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଶିଳ୍ପୀକରଣ ଓ ସହରିକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଦ୍ୱାରା ଅନେକ ସାଂସ୍କୃତିକ ପ୍ରତିମାନ ଓ ବସ୍ତୁର ବ୍ୟବସ୍ଥାଗୁଡିକରେ

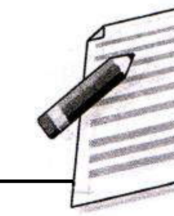

ସାମୁହିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣି ଆଧୁନିକ ସମାଜ ଗଠନ କରିଥାଏ। ଏଣୁ ସହରମାନଙ୍କରେ ପାର୍କ, ରେଷ୍ଟୁରାଣ୍ଟ, ହୋଟେଲ, ବିଭିନ୍ନ ଦପ୍ତର ସିନେମାଘର ଦେଖାଦେବା ସଙ୍ଗେ ଯୋଗାଯୋଗ ମାଧ୍ୟମ ରୂପେ ବସ୍ ଓ ଟ୍ରେନଗୁଡିକର ବ୍ୟବହାର ବେଶୀ ମାତ୍ରାରେ ଦେଖାଦେଇଥାଏ।

୬. ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ବିକେନ୍ଦ୍ରିକରଣ (Democratic Decentralization)

ପଞ୍ଚାୟତିରାଜ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରସାର ଯୋଗୁଁ ଗାଁମାନଙ୍କରେ ସ୍ଥାନୀୟ ସ୍ୱାୟତ୍ତ ଶାସନ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିଛି । ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦ୍ୱାରା ନୀଚ ଜାତିର ଲୋକେ ଶାସନର ସୁଫଳ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ପାଇପାରୁଛନ୍ତି ଯାହାକି ସଶକ୍ତିକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଲୋକଙ୍କୁ ବିଶେଷ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଛି ।

୭. ଜାତି ଓ ରାଜନୀତି (Caste and politics)

ରାଜନୀତି ମଣିଷ ଜୀବନ ସଙ୍ଗେ ଓତପ୍ରୋତ ଭାବେ ଜଡିତ। ବର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସମୟରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ଆଧିପତ୍ୟକୁ ଏକ ପ୍ରକାର ରାଜନୀତି କୁହାଯାଉଥିଲା। ଆଜିକାଲି ଜାତି ସଂଗେ ରାଜନୀତି ପୁରାପୁରି ଭାବରେ ଜଡିତ । କାରଣ ଜାତିଗୁଡିକ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭୋଟ ବ୍ୟାଙ୍କ ହିସାବରେ କାମ କରୁଛି ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତିର ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ସଂଗଠନ ରହିଅଛି । ପ୍ରକୃତରେ ଜାତି ଏବଂ ରାଜନୀତିର ସମ୍ପର୍କ ନୀଚ ଜାତିର ସଶକ୍ତିକରଣକୁ ଆଗେଇ ନେଉଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ଜାତିଗୁଡିକ ଭୋଟ ମାଧ୍ୟମରେ ସେମାନଙ୍କ ଭାବନାକୁ ପରିପ୍ରକାଶ କରୁଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ; ଦଳିତ ରାଜନୀତି। ଏହି ଦଳିତମାନେ "ସମଭାବନା" ରଖି ରାଜନୀତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ କରି କେତେକ ରାଜ୍ୟରେ ଶାସନ ଭାର ମଧ୍ୟ ଅକ୍ତିଆର କରିପାରିଛନ୍ତି । ଅପରପକ୍ଷେ ଉଚ୍ଚ ଜାତିଗୁଡିକ ନୀଚ ଜାତିର ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ପ୍ରସ୍ଥିତିକୁ ସହଜରେ ସହ୍ୟ କରିପାରୁନାହାନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ଦୁଇ ଗୋଷ୍ଠି ମଧ୍ୟରେ ବେଳେବେଳେ ବିବାଦ ଦେଖାଦେଇଥାଏ।

୮. ଜାତି ଓ ଅର୍ଥନୀତି (Caste and Economy)

ଜାତି ଓ ଅର୍ଥନୀତି ଉଭୟ ପୁରାତନ ପାରମ୍ପରିକ ସମାଜରେ ଓତପ୍ରୋତ ଭାବେ ଜଡିତ; ଯାହାକି ଯଜମାନୀ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଉପରେ ବେଷ୍ଟିତ । ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁଯାୟୀ ନୀଚଜାତିଗୁଡିକୁ ସେବା ଜାତି ବା କାମିନ୍ କୁହାଯାଏ ଏବଂ ସେମାନେ ଉଚ୍ଚ ଜାତିମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ସେବା ଯୋଗାଇଥାନ୍ତି। ଉଚ୍ଚ ଜାତିର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଯଜମାନ (jajman) କୁହାଯାଏ । ଏଣୁ କାମିନ୍ ଏବଂ ଯଜମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ସୁସମ୍ପର୍କ ରହିଥାଏ। କାମିନ୍‌ମାନେ ଯଜମାନମାନଙ୍କଠୁ ତାଙ୍କ ସେବା ବଦଳରେ ଖାଦ୍ୟଶସ୍ୟ ପାଇଥାନ୍ତି। କିନ୍ତୁ କାଳକ୍ରମେ ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାଟି ସମାଜରୁ ଉଭେଇ ଯାଇଅଛି ।

ଜାତିପ୍ରଥାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମାଜରେ ଅନେକଗୁଡିଏ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଅଛି । ଏଥି ସଙ୍ଗେସଙ୍ଗେ ଏହା ଏକ ନୂତନ ସାମାଜିକ ଓ ଅର୍ଥନୈତିକ ସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିଅଛି। ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳ ଅପେକ୍ଷା ସହରାଞ୍ଚଳରେ ଲୋକମାନେ ଜାତିର ନିତି ନିୟମକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପ୍ରାୟ ମାନି ଚଳନ୍ତି ନାହିଁ

କିନ୍ତୁ ବିବାହ, ବ୍ରତ ଆଦି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜାତିର କଠୋରତା ଦେଖାଦେଇଥାଏ ।

ପାଠଗତ ପ୍ରଶ୍ନ ୨୭.୩

ବନ୍ଧନୀରେ ଥିବା ଉପଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରି ଶୁନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

୧. ସଂସ୍କୃତିକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ .... ଜାତି ଉଚ୍ଚଜାତି ପ୍ରସ୍ଥିତିକୁ ଯାଇଥାଏ । (ନୀଚ, ଉଚ୍ଚ, ମଧ୍ୟମ)

୨. ପାଶ୍ଚାତ୍ୟକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା.......................... ମୂଲ୍ୟବୋଧକୁ ଆଦରିଥାଏ । (ଜାପାନୀ, ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ, ଭାରତୀୟ)

୩. ଆଧୁନିକୀକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ଗୋଟିଏ .... ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଅଛି । (ବିଚାରବୁଦ୍ଧି ସମ୍ପନ୍ନ rational, ପାରମ୍ପରିକ traditional, ରକ୍ଷଣଶୀଳ Conservative)

୪. ଗୋଟିଏ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ଜାତିର .... ଜନସଂଖ୍ୟା ଥାଏ (ବେଶୀ, କମ୍, ଅତି କମ୍)

ତୁମେ କ'ଣ ଶିକ୍ଷା କଲ :

- ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ତୁମେ ଭାରତୀୟ ସାମାଜିକ ସଂଗଠନ ଯଥା- ଜାତି ପ୍ରଥାର ମୁଖ୍ୟ ଲକ୍ଷଣଗୁଡିକ ପଢିଲ ।
- ଜାତି ପ୍ରଥା ଭାରତୀୟ ସମାଜର ଗୋଟିଏ ଅତି ପୁରାତନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ।
- ଅତୀତରେ ବାସ୍ତବରେ ଏହା ବିଭିନ୍ନ ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ ସେବା ଏବଂ ଜିନିଷ ବିନିମୟର ଏକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ।
- ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତାକୁ ସର୍ବସାଧାରଣରେ ସମାଲୋଚନା କରାଯାଇଥାଏ ।
- ସଂସ୍କୃତିକରଣ, ପାଶ୍ଚାତ୍ୟକରଣ, ଆଧୁନିକୀକରଣ, ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ବିକେନ୍ଦ୍ରିକରଣ, ଔଦ୍ୟୋଗୀକରଣ ଏବଂ ସହରିକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାଗୁଡିକର ପ୍ରଭାବ ଯୋଗୁଁ ଅନେକ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଦେଇଥାଏ ।
- ଉପରେ ଲିଖିତ ବିଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ ପ୍ରକ୍ରିୟାଗୁଡିକୁ ଜାତିପ୍ରଥାକୁ ସହରାଞ୍ଚଳରେ ଉପଯୋଗୀ କରାଇଥାଏ । ଜାତିପ୍ରଥା ମଧ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀ ବ୍ୟବସ୍ଥାର କେତେକ ଲକ୍ଷଣଗୁଡିକୁ ଖାପଖୁଆଇ ଚଳିଥାଏ ।

ପାଠ୍ୟାନ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ Terminal Questions

୧. ବର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପାର୍ଥକ୍ୟଗୁଡିକ ଲେଖ।

୨. ଜାତି ଏବଂ ଶ୍ରେଣୀ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପାର୍ଥକ୍ୟଗୁଡିକ ଲେଖ ।

୩. ସଂସ୍କୃତିକରଣ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?

୪. ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ଜାତିର ବିଭିନ୍ନ ଗୁଣଗୁଡିକ ଦର୍ଶାଅ

ପାଠଗତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡିକର ଉତ୍ତର

୨୭.୧ (୧) ଘିଅ (୨) ପୁରୋହିତ

(୩) ଦଳିତ (୪) ବଂଶାନୁଗତିକ

୨୭.୨ (୧) ବର୍ଣ୍ଣ (୨) ଶ୍ରେଣୀ

(୩) ଦଳିତ (୪) ଜାତି

୨୭.୩ (୧)ନୀଚ (୨) ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ

(୩) ବିଚାର ବୁଦ୍ଧି ସମ୍ପନ୍ନ (୪) ବେଶି